

ТАРБИЯ ЖАНА ТААЛИМ
ВОСПИТАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ
EDUCATION AND TRAINING

УДК: 894.3473 / 649.1

*Кенешбекова Ажар Аскарровна,
Кыргыз-Түрк «Манас» университети,
методист,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары,
E-mail: turkolog2008@hotmail.com*

**С. РЫСБАЕВДИН «УМАЙ БАЛА» ЖОМОК-ПОВЕСТИНДЕГИ РУХАНИЙ-
ТАРБИЯЛЫК ИДЕЯЛАРДЫН «УЛУТТУК ДЕМ – ДҮЙНӨЛҮК БИЙИКТИК»
УЊГУЖОЛУ МЕНЕН АЙКАЛЫШЫ**

*Кенешбекова Ажар Аскарровна,
методист,
Кыргызско-Турецкий университет «Манас»,
Кыргызская Республика, город Бишкек,
E-mail: turkolog2008@hotmail.com*

**СОЧЕТАНИЕ ДУХОВНО-ВОСПИТАТЕЛЬНЫХ ИДЕЙ ПОВЕСТИ-СКАЗКИ С.
РЫСБАЕВА «УМАЙ БАЛА» С ДОКТРИНОЙ «НАЦИОНАЛЬНЫЙ
ДУХ – МИРОВЫЕ ВЫСОТЫ»**

*Keneshbekova Azhar Askarovna,
Methodologist,
Kyrgyz-Turkish University «Manas»,
Kyrgyz Republic, Bishkek city,
E-mail: turkolog2008@hotmail.com*

**THE COMBINATION OF SPIRITUAL AND EDUCATIONAL IDEAS IN S. RYSBAYEV
THE FAIRY-TALE NOVEL «UMAI BALA» WITH THE DOCTRINE
OF «NATIONAL SPIRIT – GLOBAL HEIGHTS»**

Аннотация: Бул макалада Сулайман Рысбаевдин «Умай бала» жомок-повестинин идеялык мазмуну менен Кыргыз Республикасынын Президенти тарабынан бекитилген «Улуттук дем – дүйнөлүк бийиктик» уңгужолунун концептуалдык багыттарынын өз ара айкалышы иликтенет. Изилдөөдө «Умай бала» чыгармасынын көркөм дүйнөсү аркылуу балдарды жамандыктан сактоо, адеп-ыйманга, билимге жана эне тилге болгон сүйүүгө тарбиялоо сыяктуу идеялардын мамлекеттик идеологиялык документтеги улуттук аң-

сезимди, мекенчилдикти жана руханий баалуулуктарды чыңдоо максаттары менен мазмундук жактан дал келери аныкталат.

Изилдөөнүн жүрүшүндө эки булак тең кыргыз элинин тарыхый, маданий жана руханий мурастарын сактап, азыркы доордун талабына ылайык жаңылоо идеясын көтөрөрү белгиленет. «Умай балада» бул баалуулуктар көркөм образдар аркылуу балдардын аң-сезимине жеткирилсе, «Улуттук дем – дүйнөлүк бийиктик» уңгужолунда алар мамлекеттик деңгээлде коомду бириктирүүчү идеологиялык багыт катары чагылдырылган.

Макаланын негизги жыйынтыгы – «Умай бала» жомок-повести менен «Улуттук дем – дүйнөлүк бийиктик» уңгужолу бир максатка, башкача айтканда улуттук иденттүүлүктү сактоо, адептүүлүккө жана билимге умтулган, мекенчил муунду калыптандыруу идеалына кызмат кылган руханий системаны түзөрүн далилдейт.

Аннотация: В данной статье рассматривается взаимосвязь идейного содержания сказки-повести Сулеймана Рысбаева «Умай бала» и концептуальных направлений стратегического документа «Национальный дух – мировая высота», утверждённого Президентом Кыргызской Республики. В исследовании показано, что через художественный мир произведения «Умай бала» передаются идеи защиты детей от зла, воспитания нравственности, любви к знанию и родному языку, что по своему содержанию совпадает с целями государственной идеологической программы по укреплению национального сознания, патриотизма и духовных ценностей.

В ходе исследования отмечается, что оба источника поднимают идею сохранения исторического, культурного и духовного наследия кыргызского народа и его обновления в соответствии с требованиями современности. В произведении «Умай бала» эти ценности раскрываются через художественные образы, направленные на детское восприятие, тогда как в документе «Национальный дух – мировая высота» они представлены как идеологические ориентиры, объединяющие общество на государственном уровне.

Основной вывод статьи заключается в том, что сказка-повесть «Умай бала» и стратегический документ «Национальный дух – мировая высота» служат единой цели — формированию духовной системы, направленной на сохранение национальной идентичности, воспитание нравственных, образованных и патриотичных поколений.

Annotation: This article explores the interrelation between the ideological content of Sulaiman Rysbaev's fairy-tale novella "Umai Bala" and the conceptual directions of the national strategy "National Spirit – Global Heights" approved by the President of the Kyrgyz Republic. The study demonstrates that through the artistic world of "Umai Bala", ideas such as protecting children from evil, fostering morality, love for knowledge and the native language align with the state's ideological goals of strengthening national consciousness, patriotism, and spiritual values.

The analysis highlights that both sources promote the idea of preserving the historical, cultural, and spiritual heritage of the Kyrgyz people while renewing it in accordance with modern challenges. In "Umai Bala", these values are conveyed through artistic imagery aimed at children's perception, whereas in "National Spirit – Global Heights", they are presented as ideological guidelines that unite society at the state level.

The main conclusion of the article is that "Umai Bala" and "National Spirit – Global Heights" share a common goal — to build a spiritual system that preserves national identity and nurtures a moral, educated, and patriotic generation.

Түйүндүү сөздөр: Умай бала, улуттук дем, руханий тарбия, адеп-ахлак, эне тил, мекенчилдик, нарк-насил, идеология, уңгужол.

Ключевые слова: Умай бала, национальный дух, духовное воспитание, нравственность, родной язык, патриотизм, традиционные ценности, идеология, стратегическое направление.

Key words: Umai Bala, national spirit, spiritual education, morality, native language, patriotism, traditional values, ideology, strategic pathway.

Киришүү. Бул изилдөөдө Сулайман Рысбаевдин «Умай-бала» жомок-повестиндеги руханий жана тарбиялык идеялардын мазмуну менен 2024-жылдын 18-декабрында Кыргыз Республикасынын Президенти тарабынан бекитилген «Улуттук дем – дүйнөлүк бийиктик» уңгужолунун концептуалдык багыттарынын айкалышы талданат. Эки булак тең улуттук аң-сезимди чындоо, руханий баалуулуктарды сактоо жана жаңы муунду мекенчилдикке, адептүүлүккө тарбиялоо максатын көздөйт. «Умай бала» жомок-повестинин негизги идеясы – балдарды жамандыктан коргоп, аларды таза, адептүү, билимге умтулган, улуттук нарасилди туу туткан инсан катары тарбиялоо. Чыгармада Умай бала – дүйнө жүзүндөгү балдарды коргогон рухий периште катары сүрөттөлөт. Бул каарман жомок-повесть аркылуу балдарга үмүт, коопсуздук, ишеним тартуулап, улуттун келечеги үчүн кам көрөт. Ал эми башкы каарман Акылтай аркылуу бүгүнкү кыргыз баласынын образы ачылып, билимге умтулуу, эне тилди сактоо, адептүүлүк жана мекенге болгон сүйүү темалары көтөрүлөт.

Ушул эле идеяларды Кыргыз Республикасынын Президентинин 2024-жылдын 18-декабрындагы № 369 Жарлыгы менен бекитилген «Улуттук дем – дүйнөлүк бийиктик» уңгужолу да камтыйт. Уңгужолдо кыргыз элинин миң жылдык тарыхы, салт-санаасы, тили жана маданияты эгемен мамлекеттүүлүктү бекемдөөдөгү негизги таяныч экени белгиленет. Ошол эле учурда бул уңгужол – азыркы коомду ойготуу, улуттук аң-сезимди күчөтүү жана келечек муунду тарбиялоодо идеологиялык багыт катары сунушталат: «Кыргыз Республикасынын жарандарынын эң башкы байлыгы жана сыймыгы – эгемен мамлекети. Өлкөгө атын берген кыргыз эли өзүнүн 3000 жылдык узак тарыхында кээде жылдызы жанып, улуу каганаттын ээси болсо, кээде мамлекеттүүлүгүнөн ажырап, саясий ал-күчүнөн тайган учурлары да болду, тагдырдын эчендеген оор сыноолоруна кабылды. Ошентсе да, кыргыз элинин рухий деми

артса артты, кемиген жок, ал сөз мунарасын курду. «Манас» үчилтиги сыяктуу жалпы адамзаттык маанидеги улуу мурас жаратты» [1].

Изилдөөнүн максаты. Изилдөөнүн максаты – «Умай бала» чыгармасындагы руханий-тарбиялык баалуулуктар менен «Улуттук дем – дүйнөлүк бийиктик» аттуу идеологиялык уңгужолунун негизги идеяларынын ортосундагы мазмундук жана баалуулук байланыштарды аныктоо. Ал эми чыгарманын жана уңгужолдун түпкү максаты – кыргыз элинин тарыхый, маданий жана руханий мурастарын унутта калтырбай, аны азыркы заманга жараша жандандыруу. «Умай бала» аркылуу автор балдарга адеп, ыйман, билимге умтулуу, эне тилге болгон сүйүү, мекенчилдик сыяктуу сапаттарды үйрөтүүнү көздөсө, уңгужол мамлекет деңгээлинде ошол эле баалуулуктарды жалпы коомго сиңирүүнү максат кылат.

Изилдөө методдору. Изилдөөдө төмөнкү методдор колдонулду:

1. *Салыштырма-талдоо методу* – «Умай бала» чыгармасынын идеялык мазмунун «Улуттук дем – дүйнөлүк бийиктик» уңгужолунун негизги бөлүмдөрү менен салыштырып, окшоштук жана айырмачылыктарды аныктоо.

2. *Мазмундук анализ (контент-анализ)* – тексттердеги негизги руханий жана тарбиялык багыттарды талдап чыгуу.

3. *Символдук жана образдык анализ* – «Умай бала» чыгармасындагы каармандар, жөрөлгөлөр жана салттык мотивдер аркылуу берилген руханий маани-магызды чечмелөө.

4. *Идеологиялык-педагогикалык ыкма* – чыгармалардын коомдук, тарбиялык жана улуттук аң-сезимди калыптандыруудагы ролун баалоо.

5. *Синтездөө жана жыйынтыктоо методу* – алынган маалыматтарды бир системага келтирүү жана жалпылоо.

Негизги мазмуну. Чыгарманын башкы каарманы Акылтай Жашыл-Нурабад шаарынын кичинекей тургуну. Чыгарманын өзөгү Акылтайды ата-энеси шаар сыртына муз тебүүгө алып барган күндөн башталат.

Күн кечкирип, күтүүсүздөн бороон башталып, Акылтай карга буюгуп, жоголот. Ата-энеси каш карайгыча Акылтайды издеп, түн киргенде үйгө кайтышат. Кар астында калган Акылтайды чыгарманын фантастикалуу каарманы аталган Умай бала учуучу килем менен келип, Акылтайды Умалай тоосуна алып кетет. Бала кайда бара жатканын, ким алып кеткенин түшүнүп-түшүнбөй кете берет.

Умай бала көзгө көрүнбөс, дүйнөлүк балдар адабиятына белгилүү «Алладин» каарманы сыяктуу килем үстүндө учкан, балдарды коргоочу сыйкырдуу күчкө ээ. Ал балдардын гана көзүнө көрүнөт жана Умай Эненин тапшырмаларын аткарат. Ошондуктан Акылтайды үйүнө жеткирип, эшигинин алдына таштап кеткенин эч ким көрбөй калат. Кийинчерээк окуялар чиеленишип, балдар менен байланыштуу ар кыл кырсыктар, бала уурдоо, төрөтканадан бала алмаштыруу сыяктуу окуялардын бардыгы Умай баланын жардамы аркылуу жакшылыкка чечилет. Акылтай аман-соо үйгө кайтып келгендеги баланын окуяны айтып бергени ата-энени кооптонуп, айылдагы ата-энесине ырым-жырым жасатканы алып барышат. Ошондо Акылтайдын чоң атасы баланын Умай эненин колдоосундагы бала экенин айтып, баланын психикалык жактан жабыркабагандыгын билдирет.

С. Рысбаев ырым-жырымдарды чыгармада колдонуусу аркылуу кыргыздарда каада-салттын, нарк-насилдин өтө маанилүү экендигин белгилейт. «Умай бала» жомок-повестинде айтылган каада-салттар, ырым-жырымдар, энелик касиет, тилдин баркы, улуттук асыл нарктар тууралуу ойлор «Улуттук дем – дүйнөлүк бийиктик» уңгужолунда да кеңири чагылдырылат. Маселен, чыгармада «Шейшемби – Умай эненин күнү», «Умач аш» жөрөлгөсү, «Эне тилден айрылуу – чоң трагедия» деген сыяктуу ойлор аркылуу элдин рухий таянычы баяндалса, уңгужолдо да «элибиздин нарктуу салт-санаасы, тили, маданияты – кыргызды эл катары сактап калган негизги күч» деп белгиленет. О.э. «Умай балада» балдардын укугун коргоо, зомбулукка каршы күрөш,

билим берүү системасын оңдоо сыяктуу заманбап темалар көтөрүлөт. Бул маселелер уңгужолдун максаттары менен да дал келет, анткени анда мамлекетти өнүктүрүү үчүн жарандардын билим деңгээлин жогорулатуу, руханий дөөлөттөргө таянып, коомдук институттарды калыбына келтирүү зарылчылыгы айтылат.

Умай бала – жомоктогу фантастикалык каарман болгону менен, анын идеялык салмагы терең жана коомдук-педагогикалык мааниге ээ. Анын образында кыргыз элинин байыркы түшүнүгү – Умай Эне менен болгон рухий байланыш, нарк-насилдин, эне сүтүнүн, энелик мээримдин улуу мааниси көркөм формада чагылдырылган. Умай бала – жөн гана жомок-повесттин каарманы эмес, бул каарман аркылуу автор балдардын ички дүйнөсүнө таасир берүүчү, коопсуздугун, тарбиялык өнүгүүсүн жана адамдык сапаттарын сактоочу универсалдуу руханий фигураны түзүүгө умтулат.

«Биздин келечектеги кыргыз элинин жаш муундары азыркы учурда өзүнүн тарыхын, улуттук маданияттарын, каада-салттарын, улуттук маданий тамырларын, үрп-адаттарын кескин түрдө жоготуп ала тургандай олуттуу коркунучтарды туудуруп күч алууда. Учурда элдик каада-салттардын, үрп-адаттардын, ырым-жырымдардын көптөгөн элементтери өзгөрүлүп жана жөнөкөйлөштүрүлүп, айрымдары таптакыр эле жок болуп кеткен» [3, 55]. Ушул сыяктуу себептерден улам Кыргыз Эл жазуучусу С. Рысбаев дээрлик бардык чыгармаларында улуттук баалуулуктарды, нарк-насил, каада-салт, ырым-жырымдарды балдарга жеткирүүнү максат кылаары даана көрүнөт.

Талкуу. «Улуттук дем – дүйнөлүк бийиктик» уңгужолунун негизги идеялары.

Уңгужол – бул мамлекеттик деңгээлдеги концептуалдык документ болуп, ал киришүүдөн сырткары 10 бөлүктөн турат: Алар төмөндөгүдөй:

I. Учурдагы абалга сереп;

II. Негизги таянымдар;

III. Уңгужолдун максаты, милдеттери жана күтүлгөн жыйынтыктар;

IV. Уңгужолдун негизги багыттары:

1. Таалим-тарбия, илим, билим жана маданият;
2. Айлана-чөйрө;
3. Экономика;
4. Мамлекеттик тил;
5. Социалдык мамилелер;
6. Дене тарбия жана спорт;
7. Дин.

V. Кыргыз жери;

VI. Кыргыз эли;

VII. Улуттук сыймык жана жарандык мекенчилдик;

VIII. Кыргыз жаранынын негизги баалуулуктары;

IX. Чакырык

X. Колдонулган түшүнүктөр, терминдер анда төмөнкүдөй негизги багыттар менен белгиленген:

- улуттук өзүнчөлүктү сактоо;
- кыргыз тилин жана маданиятын өнүктүрүү;
- улуттук аң-сезимди калыптандыруу;
- жарандык мекенчилдикти бекемдөө;
- руханий жана маданий жаралуулар аркылуу коомду бириктирүү ж.б.

Учурда жогоруда белгиленген критерийлер боюнча тиешелүү мамлекеттик мекемелер тарабынан кызуу иштер жүргүзүлүүдө. Маселен, «Улуттук дем – дүйнөлүк бийиктик» уңгужолунун негизинде

билим берүү тармагында «Адеп», «Нарк-насил» сабактарынын, маданият тармагында даңазалоо иштеринин, тарых жаатында изилдөөлөрдүн күчөтүлүүсү боюнча токтомо долбоорлору, укуктук актылар даярдалууда.

1. «Умай бала» жомок-повестиндеги негизги идеялар – баланы жамандыктан сактоо, адепке, ыйманга, билимге жана эне тилге сүйүү сезимине тарбиялоо, улуттук нарк-насилди баалоо.

2. «Улуттук дем – дүйнөлүк бийиктик» уңгужолундагы негизги багыттар – руханий тарбияны мамлекеттик деңгээлде жандандыруу, улуттук аң-сезимди жана тилди сактоо, маданий мурастарды жаңылоо, билимдүү жана мекенчил муунду калыптандыруу.

3. Эки булакта тең руханий өзөктүүлүк жана тарбиялык максаттар бир багытка карайт: улуттук өзүнчөлүктү сактоо, маданият менен тилди өнүктүрүү, моралдык баалуулуктарды чыңдоо.

4. «Умай балада» бул идеялар көркөм образдар аркылуу баланын аң-сезимине таасир этсе, «Уңгужолдо» алар мамлекеттик идеологиянын системалуу багыты катары көрсөтүлөт.

5. Изилдөөнүн жүрүшүндө чыгармадагы жана документтеги төмөнкү окшош идеялык багыттар аныкталды:

«Умай бала» жомок-повести менен «Улуттук дем – дүйнөлүк бийиктик»
уңгужолунун мазмундук айкалышы

1-таблица.

«Умай бала» жомок-повестинде	«Улуттук дем – дүйнөлүк бийиктик» уңгужолунда
Балдарды коргоо, адепке үйрөтүү	Руханий тарбия, улуттук аң-сезимди калыптандыруу
Эне тилди баалоо, жоготпоо чакырыгы	Тилди сактоо жана өнүктүрүү мамлекеттик саясат катары
Салт-санааны жомок аркылуу жайылтуу	Каада-салтты коомдук институт катары баалоо
Рухий тазалык, билим, адепти артык көрүү	Идеологиялык биримдикти жаратуу
Зомбулукка каршы күрөш (балдарга карата)	Коомдук адилеттүүлүк, моралдык жоопкерчилик

Сулайман Рысбаевдин «Умай бала» жомок-повести менен «Улуттук дем – дүйнөлүк бийиктик» уңгужолу – бири көркөм чыгарма, бири мамлекеттик идеологиялык документ болгонуна карабастан, идеялык жана руханий мазмуну жагынан бири-бирин толуктап тургандыгы аныкталды. Алардын башкы максаты – кыргыз элинин улуттук өзгөчөлүгүн сактоо, жаңы муунду адеп-ахлак, улуттук аң-сезим жана билим аркылуу тарбиялоо, коомду туура жолго багыттоо экендиги айкын болду.

Натыйжалар. Изилдөө көрсөткөндөй, Сулайман Рысбаевдин «Умай бала» жомок-повести – бул жөн гана балдарга арналган чыгарма эмес, улуттун тарбия системасындагы руханий-педагогикалык концептти түзгөн көркөм чыгарма. Ал кыргыз дүйнө таанымындагы «Умай эне» архетипин азыркы педагогикалык философия менен айкалыштырып, баланын руханий коопсуздугун сактоочу универсалдуу образды жараткан. Ошол эле учурда, «Улуттук дем – дүйнөлүк бийиктик» уңгужолу бул идеяларды мамлекеттик деңгээлде ишке ашыруучу идеологиялык багыт катары сунуштайт. Демек, «Умай бала» чыгармасы – руханий тарбиянын көркөм үлгүсү, ал эми уңгутол – ошол руханий баалуулуктарды коомдук турмушка киргизүүнүн практикалык платформасы болуп саналат.

Бул жагдай кыргыз элинин тарыхый рухий мурастарын жаңылоо жана балдар тарбиясында улуттук өзгөчөлүктү сактоо зарылдыгын тастыктайт.

Корутунду. Жүргүзүлгөн изилдөөнүн жыйынтыгында, Сулайман Рысбаевдин «Умай бала» жомок-повести менен Кыргыз Республикасынын Президенти тарабынан кабыл алынган «Улуттук дем – дүйнөлүк бийиктик» уңгужолунун негизги идеялары мазмундук жана баалуулук деңгээлде өз ара терең байланышта экени аныкталды. Эки булак тең улуттук аң-сезимди ойготуу, руханий кайра жаралуу жана жаңы муунду адеп-ахлак, ыйман, билим аркылуу тарбиялоо максаттарын көздөйт.

«Умай бала» чыгармасында бул идеялар көркөм формада, мифтик жана символдук

образдар аркылуу көрсөтүлүп, баланын дүйнө таанымына жана руханий дүйнөсүнө түз таасир этүүчү педагогикалык күчкө айланган. Умай баланын образында улуттук рух, энелик мээрим, тил жана салт сыяктуу түпкү баалуулуктар жаш муундун аң-сезимине сиңирилет. Ал эми «Улуттук дем – дүйнөлүк бийиктик» уңгужолу ошол эле баалуулуктарды мамлекеттик деңгээлде ишке ашырууну, коомдун бардык катмарларына тарбиялык-идеологиялык система катары киргизүүнү көздөйт.

Ошентип, «Умай бала» – бул руханий тарбиянын көркөм модели, ал эми «Улуттук дем – дүйнөлүк бийиктик» – ошол руханий-тарбиялык идеалдарды, мамлекеттик концепцияга айландырган документ болуп саналат. Эки булактын айкалышы кыргыз элинин тарыхый нарк-насилин, тил менен маданиятын сактоо жана өнүктүрүү багытындагы жалпы улуттук максаттардын биримдигин көрсөтөт.

Изилдөөнүн натыйжасында, мындай жыйынтык чыгарууга болот: кыргыз коомунун келечеги руханий дөөлөттөргө, адеп-ыйманга, билимге жана улуттук аң-сезимге негизделген муунду тарбиялоого байланыштуу. «Умай бала» жана «Улуттук дем – дүйнөлүк бийиктик» ушул багытта бири-бирин толуктап, кыргыз элинин руханий жыргалын жана мамлекеттүүлүк идеологиясын бекемдөөгө кызмат кылат.

Адабияттар:

1. Кыргыз Республикасынын Президентинин 2024-жылдын 18-декабрындагы ПЖ № 369 «Улуттук дем – дүйнөлүк бийиктик» уңгужолу жөнүндө» Жарлыгы // Эркин-Тоо. – 2024-ж., 20-декабрь, № 98 (3653)
2. Асаналиев Б. Умай бала дүйнө балдарын зомбулуктан куткарат же балдар жазуучусу С. Рысбаевдин «Умай бала» повести тууралуу // [Электрондук ресурс] / Б. Асаналиев. – 2015. – <https://kmborboru.su/2015/02/10/umaj-bala-d-jn-baldaryn-zombuluktan-kutkarat-zhe-baldar-zhazuuchusu-sulajman-rysbaevdin-umaj-bala-povesti-tuuraluu>

3. Мэлсбек Н., Улуттук салттардын негизинде үй-бүлөдө өспүрүмдөрдүн жүрүм-турум моделин калыптандыруу // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2023. – №2 (60). – С. 50-56.
4. Рысбаев С. Сүйлөөчү китеп. – Б.: 2014. – 3-китеп. – 177-б.

Рецензиялаган:

*Муратов А.Ж.,
педагогика илимдеринин доктору, профессор*